

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת חקת, תש"ע
מספר 866מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מי מריבה – מבחנו של מנהיג

מה היה חטאם של משה ואהרן? על זה כותב הפרשן רבי עובדיה ספורנו בפירושו לפרשתנו (כ:ח):

כבר רבו הדעות בענין חטא מי-מריבה והיה ספק אצל רבים במה חטאו משה ואהרן שנאמר עליהם: לא האמנתם, מעלתם, ומריתם. ואם הייתה כוונת הא-ל ית' שידברו בלבד אל הסלע מה ענין ללקיחת המטה ואם היה החטא על שהכה משה את הסלע שלא במצות שולחו – במה חטא אהרן?

לצורך הדיון נזכיר שלוש דעות. הרמב"ם קובע (שמונה פרקים פרק ד):

משה רבינו ע"ה חטאו הוא שנטה לצד הרגזנות באמרו: "שְׁמְעוּ-נָא הַמַּיִים". דקדק עליו הש"י שיהיה אדם כמוהו כועס לפני עדת בני ישראל במקום שאין ראוי בו הכעס, וכל כיוצא בזה בדין האיש ההוא חלול השם.

לעומתו הרמב"ן (בפירושו לתורה) דוחה בתוקף את דעת הרמב"ם ומעריך אותה כ-הבל הבלים' (עד כדי כך!). הוא כותב:

אין העונש בעבור שכעס... והכתוב לא ספר כלל שכעס... ועוד שאי אפשר שלא היה כעס גדול מאת השם עליהם כשיאמרו "לְמָה הֶעֱלִיתָנוּ מִמִּצְרָיִם... ומה פשע גדול מזה?

רבנו חננאל (מובא ע"י הרמב"ן) מזהה את החטא בהכרזה - "הֲמֵן-הַסֵּלַע הִנֵּה נּוֹצֵיא לְכֶם מַיִם" הנראית כמייחסת את הוצאת המים לכוחם של משה ואהרן.

הנצי"ב מוולאזין (בפירושו לתורה) רואה את החטא בכך שמשה ואהרן נמנעו מלעודד את קהל ישראל לשאת תפילה.

כאמור, נראה שאין סוף למספר האפשרויות לזיהוי החטא המבוקש, ובכל זאת דומה שנתורה עוד בקעה שניתן להתגדר בה. מדובר במענה לשאלה לאיזו תכלית נכתבה פרשת מי המריבה בתורה. הן, כאמור, החטא המבוקש הוא בחזקת נעלם, וכידוע רק נבואה שנצרכה לדורות נכתבה.¹ אם כן מה אמור דורנו, למשל, ללמוד מפרשה זו?

ייאמר מיד ששאלה ברוח זו כבר שאל הרמב"ם בפרשת שמות, ואין סיבה נראית לעיין שתמנע את העלאתה גם בעניין מי המריבה. כידוע, לדעת הרמב"ם, על מקיימי המצוות לחתור ולהשיג גם את טעמיהן.² פחות ידוע שלדעתו דין זה תקף גם לסיפורי המקרא, ולהלן דוגמה אחת בקצרה. על יסוד הפסוק: "וַאֲנִי יָדַעְתִּי כִּי לֹא יִתֵּן אֶתְכֶם מֶלֶךְ מִצְרָיִם לְהֵלֵךְ" (שמ' ג:ט), מעלה הרמב"ם את השאלה: הן הפסוק הנזכר מגלה מראש שפרעה לא יאות לשלח את העם, ואם כן מה הייתה תכלית שליחותו של משה? על זה משיב הרמב"ם לאמור:

¹ מגילה יד ע"א.

² מורה הנבוכים ג, לא.

כדי להודיע לבאי העולם שבזמן שמונע הקב"ה את התשובה לחוטא אינו יכול לשוב, אלא ימות ברשעו שעשה בתחילה ברצונו.³ במלים אחרות: סיפור התורה בדבר שליחותו של משה אכן לא נועד להביא לידי שילוחם של בני ישראל ממצרים, אלא כדי לידע את המין האנושי שדבר ה' יקום לעולם. וכן, מן הנמנע שהאדם (במקרה זה פרעה) ינהג בניגוד לצפייה האלוקית וסופו שישלח את העם.⁴

נפנה עתה לכמה היגדים של הרמב"ם שיש בהם כדי להשיב במישרין ובעקיפין לשאלת מגמתה החינוכית של פרשת מי המריבה: לאיזו תכלית היא נכתבה, ומה יש ללמוד ממנה לדורות? לשם מענה יש להקדים ולבחון את מרכיביה.

מצב-רוח לאומי חמור ופסימי משתקף מדברי המתלוננים, והוא מוצא ביטוי בהאשמות ועלבונות קשים מנשוא כלפי משה ואהרן, כגון: אתם רק מתחזים כשליחי ה' ולמעשה אין בידכם לספק את צורכי העם ולהביא אותו לארץ היעודה; אתם מזלזלים בכבוד "קהל ה'", מתעתעים בו ומסכנים את קיומו הפיזי. בזעמם מביעים המתלוננים צער על שלא "זכרו" למות במגפה שמתו בה המרגלים שלמצער הייתה בידי שמים - "וְלוֹ גִּוְעָנוּ בְּגֹעַ אֲחִינוּ לְפָנֵי ה'". (יא:ז).

לא למותר להזכיר שבימי קורח ועדתו כבר רווחו בקרב הקהל תלונות כאלה. למשל, כך טוענים דתן ואבירם בני אליאב (טז:יג-יד):

הַמַּעַט פִּי הֶעֱלִיתָנוּ מֵאֶרֶץ זֶבֶת חֶלֶב וּדְבַשׁ לְהַמִּיתָנוּ בְּמִדְבָּר כִּי תִשְׁתַּרְרַר עָלֵינוּ גַם הַשֹּׁתֶרֶת. אֵף לֹא אֵל אֶרֶץ זֶבֶת חֶלֶב וּדְבַשׁ הִבִּיאֹתָנוּ וְתַתֵּן לָנוּ נַחֲלַת שְׂדֵה וְכָרֶם. הַעֲיִנִי הָאֲנָשִׁים הָהֵם תִּנְקֶר ?!

עם זאת ניתן להבחין בהבדל עקרוני בין טיב תגובותיו של משה רבנו ואופיין שם לתגובותיו כאן. שם נאמר "וַיַּחַר לְמֹשֶׁה מְאֹד" (טז:טו), ומתברר שמדובר בכעס לוחמני ונמרץ, כמו בעת שבירת הלוחות. הוא יוצא שם בתקיפות ובחרון-אף כדי להגן על כבוד ה', על כבודו הוא ועל מעמדו, כאמור: "כִּי-ה' שָׁלַחֲנִי לְעֲשׂוֹת אֶת כָּל-הַמַּעֲשִׂים הָאֵלֶּה כִּי-לֹא מִלְּבִי" (טז:כח).

לא כן בתום 40 שנות המסע, בפרשת מי המריבה, שחרותים בה רישומיה המשתקים של מתקפת המתלוננים. מתברר שהיא הכתה את משה ואהרן בהלם ובאלם, ואלה מצאו ביטוי במעשים ובמחדלים בלתי רציונאליים שבאו בשל כך:

(א) בלא כל עימות ברחו⁵ משה ואהרן אל אהל מועד – עדות לייאושם ולהיעדר יכולתם להמשיך בתפקידם: "וַיָּבֹא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן מִפְּנֵי הַקֹּהֵל אֶל פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד וַיִּפְּלוּ עַל פְּנֵיהֶם וַיִּבֶּא כְבוֹד ה' אֲלֵיהֶם" (כ:ו).

(ב) באהל מועד נצטוו משה ואהרן לכמה פעולות אשר אילו קוימו כלשונן עשויות היו לשקם את מעמדם בעיני הקהל ולהסיר מלב ישראל את הספק "הַיֵּשׁ ה' בְּקִרְבָּנוּ אִם-אֵין" (שמ' יז:ז):

וַיַּדְבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. קַח אֶת הַמַּטֵּה וְהַקְהֵל אֶת הָעֵדָה אֲתָה וְאַהֲרֹן אַחֲיֶיךָ וְדַבַּרְתֶּם אֶל הַסֵּלַע לְעֵינֵיהֶם וְנָתַן מִימֵי וְהוֹצֵאתָ לָהֶם מַיִם מִן הַסֵּלַע וְהִשְׁקִיתָ אֶת הָעֵדָה וְאֶת בְּעֵינֵיהֶם. (כ:ח)

נשים לב:

(א) משה רבנו לא נצטווה להשתמש במטה כי אם לקחת אותו, אולי כדי להבליט שביכולתו של ה' לספק מים גם בלעדיו.

(ב) הם נצטוו להקהיל את העדה, כלומר את זקני העם, הסנהדרין (מקביל לאירוע שבשמות יז:א) העשויים בעצם נוכחותם לאשש את תוקף מנהיגותם של משה ואהרן.

(ג) עוד הם נצטוו להורות לסלע בלתי נראה לעין, שייתן את מימיו לעיני העם.

כיצד פעלו משה ואהרן הלכה למעשה?

³ הלכות תשובה, ו, ג.

⁴ ראו ישעיה מ:ח.

⁵ ראו פירוש רמב"ע על אתר.

וַיִּקְהֵלוּ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֶת הַקְּהָל אֶל פְּנֵי הַסֵּלַע וַיֹּאמְרוּ לָהֶם שְׁמָעוּ נָא הַמְּרִים הַמֵּן הַסֵּלַע הַזֶּה
נֹצֵץ לָכֶם מַיִם. וַיִּרְם מֹשֶׁה אֶת יָדוֹ וַיַּךְ אֶת הַסֵּלַע בְּמַטְּהוֹ פַּעַמַּיִם וַיֵּצְאוּ מֵיִם רַבִּים וַתִּשְׁתַּף
הָעֵדָה וּבְעֵרָם.

התורה מעידה אפוא שהלכה למעשה ביצע משה רק את ההוראה בדבר לקיחת המטה, כנראה כדי להשתמש בו. לא כן בשאר ההוראות שנועדו לשקם את היחסים שבין הקהל למנהיגות הרוחנית: הם לא הקהילו את העדה כפי שצוּו כי אם את ההמון, אפשר כדי להתגרות בו – "שָׁמְעוּ נָא הַמְּרִים"; הם הקהילו פיזית את הקהל אל פני הסלע והכו בסלע ממש בלא לדבר כלל. נראה לעין שההימנעות של משה ואהרון מלמלא אחר צו ה' כלשונו מנעה הן את שיקום מעמדם הם הן את העלאת רמת האמונה המטפיזית של העם.

עתה ניתן את רשות הדיבור לרמב"ם אשר יבהיר לנו מה לדעתו מוטל עלינו ללמוד מפרשה זו, ואלה דבריו (שמונה פרקים, פרק ד):

ואתה יודע כי אדון הראשונים והאחרונים, משה רבנו עליו השלום, כבר אמר לו ה' ית' "עֲנֵן לֹא-הָאֲמַנְתָּם בִּי לְהַקְדִּישֵׁנִי" (כ:יב); "עַל אֲשֶׁר-מָרִיתֶם אֶת-פִּי" (כ:כד); "עַל אֲשֶׁר לֹא-קִדְשִׁיתֶם" (דב' לב:נא). כל זה וחטאו עליו השלום היה... [ש]נטה כלפי הכעס באמרו "שָׁמְעוּ נָא הַמְּרִים" (כ:ח). מחה ה' בו שאיש כמהו יכעס בפני קהל ישראל במקום שאין הכעס ראוי בו, וכגון זה ביחס לאותו האדם – חלול ה'.

הרי לנו הוראה חד-משמעית על דבר אמיתותו הנצחית של הפסוק: "כִּי אָדָם אֵין צְדִיק בְּאָרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה-טוֹב וְלֹא יִחַטָּא" (קהלת ז:כ). הנה גם מי שנאמר עליו "וְהָאִישׁ מֹשֶׁה [ענו] עָנְיוּ מְאֹד מְכַל הָאָדָם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה" (במ' יב:ג), ושה' דיבר אֵתו "פְּנִיִם אֶל-פְּנִיִם" (שמ' לג:יא), ושמֵת בנשיקה (בבא בתרא יז ע"א) ועוד רבות כהנה וכהנה בתורה ובדברי הרמב"ם – הנה גם הוא אינו יכול להשתחרר לחלוטין מהחולשות האנושיות; גם הוא אינו חסין מפני התקפות זעם משתקות והסתלקותה של ההשגחה התבונית הבאה בעקבותיהן.⁶

פרופ' מיכאל צבי נהוראי
ירושלים

⁶ נציין כאן שהרמב"ם בהלכות דעות ג קובע: "אמרו חכמים הראשונים כל הכועס כאילו עובד עבודת כוכבים, ואמרו שכל הכועס אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו ואם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו, ובעלי כעס אין חייהם חיים, לפיכך צוו להתרחק מן הכעס עד שינהיג עצמו שלא ירגיש אפילו לדברים המכעיסים וזו היא הדרך הטובה". עולה מדבריו כאן ובמקומות רבים אחרים שהכעס משבש את צלילות הדעת, והכועס מתגנה בשל מעשיו ומחדליו הבלתי נבונים. ראו רמב"ם, שמונה פרקים ד; רס"ג אמונות ודעות ה, ב; וספר המדות, ז, א.